

УДК 347.633

К.І. Березовська,
аспірантка економіко-правового факультету
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА НА ТАЄМНИЦЮ УСИНОВЛЕННЯ І ПРАВА ДИТИНИ ЗНАТИ СВОЇХ БАТЬКІВ

Стаття присвячена питанням співвідношення права на таємницю усиновлення і права дитини знати своїх батьків, взаємозв'язку права дитини знати своїх батьків, визначення походження дитини і обов'язку батьків щодо виховання, розвитку та утримання дитини. Обґрунтовується необхідність забезпечення пріоритетності норм, які забезпечують таємницю усиновлення.

Ключові слова: усиновлення, таємниця усиновлення, права дитини, походження дитини.

Стаття посвящена вопросам соотношения права на тайну усыновления и права ребенка знать своих родителей, взаимосвязи права ребенка знать своих родителей, определения происхождения ребенка и обязанности родителей по воспитанию, развитию и содержанию ребенка. Обосновывается необходимость обеспечения приоритетности норм, обеспечивающих тайну усыновления.

Ключевые слова: усыновление, тайна усыновления, права ребенка, происхождение ребенка.

Paper deals with the relations of the secrecy of adoption and the right of the child to know his parents, interrelation of the rights of the child to know his parents with the determination of the origin of the child and parental responsibilities for the upbringing, development and maintenance of the child. The necessity of the securing of prioritizing rules to ensure the secrecy of adoption is substantiated.

Keywords: adoption, secrecy of adoption, rights of the child, the origin of the child.

Одним із елементів інституту усиновлення є право на таємницю усиновлення. Ставлення до таємниці усиновлення на різних етапах розвитку інституту усиновлення і в різних країнах було різним – від відкритого здійснення усиновлення до збереження здійсненого усиновлення в таємниці. В Україні вивченню питання правового регулювання таємниці усиновлення приділяли увагу, зокрема, Л.М. Зілковська, О.О. Грабовська, Т.А. Стоянова, Н.В. Устименко. Однак важливість необхідності збереження таємниці усиновлення, дотримання прав та інтересів осіб, які безпосередньо залежать від таємниці усиновлення, залишає багато невирішених питань. Метою цієї статті є визначення випадків необхідності збереження таємниці усиновлення і випадків необхідності здійснення “відкритого” усиновлення, визначення заходів забезпечення таємниці усиновлення.

У науковій літературі немає єдності щодо визначення поняття, ознак та сутності таємниці усиновлення. Нам близькою є точка зору Л.М. Зілковської, відповідно до якої таємницею є не тільки факт усиновлення, а й окремі етапи його проведення, а власне таємниця усиновлення – це сукупність охоронюваних законом відомостей щодо усиновлення, повне чи часткове розголошення яких

приводить чи може привести до встановлення того факту, що усиновлювачі не є кровними батьками усиновленого [1, с. 73–74].

Вперше норми щодо захисту таємниці усиновлення з'явилися у Кодексі про шлюб та сім'ю України 1969 р. З тих пір норми щодо таємниці усиновлення зазнали значних змін.

Велике значення для трансформації законодавства про таємницю усиновлення та поглядів науковців мала ратифікація у 1991 р. Україною Конвенції ООН про права дитини, стаття 7 якої встановлює, що дитина має бути зареєстрована зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування [2]. Ці та інші положення Конвенції запроваджені у новітнє сімейне законодавство України.

Забезпечення та захист права на таємницю усиновлення здійснюється за допомогою норм багатьох галузей права. Право на таємницю усиновлення є одним з елементів права та таємницю особистого життя фізичної особи.

Так, таємниця усиновлення опосередковано гарантована ст. 32 Конституції України – ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України, на що зверталась увага Л.М. Зілковською. Тобто таємниця, по-перше, є певною гарантією захисту інтересів усиновлених осіб та усиновлювачів, а по-друге, є одним із заходів охорони недоторканості приватного життя [1, с. 72]. Сімейний кодекс України (далі – СК України) також закріплює правила щодо необхідності врахування таємниці особистого життя учасників сімейних правовідносин (ч. 4 ст. 7), а також право на таємницю усиновлення (ст. 226) та низку заходів щодо забезпечення реалізації такого права (ст. 227–231). Водночас сімейне законодавство обмежує право іноземців на таємницю усиновлення дитини, яка є громадянином України (ст. 285).

Цивільне законодавство відносить таємницю особистого життя фізичної особи до особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи (ст. 301 ЦК України).

Цивільне процесуальне законодавство допускає закритий судовий розгляд справи про усиновлення з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі (ч. 3 ст. 6 ЦПК України).

Про важливість дотримання таємниці усиновлення свідчить також і те, що відповідальність за її розголошення встановлюється нормами кримінального законодавства (ст. 168 КК України). Кримінальна відповідальність у цьому випадку є одним із важливих засобів захисту інтересів сім'ї і дитини, оскільки порушення таємниці усиновлення здатне нанести сильну моральну травму дитині та її усиновлювачам, підірвати підвалини сім'ї і привести до інших несприятливих, а часом і трагічних наслідків [3, с. 15–19; 4, с. 169].

Отже, порушення в будь-якій мірі таємниці усиновлення призводить до втручання в особисте життя людини, до скасування чи зменшення її прав і свобод. Причому тут мається на увазі як особисте життя усиновлювачів, так і усиновлених осіб.

Із аналізу наведених норм постає питання щодо співвідношення права на таємницю усиновлення і права дитини знати своїх батьків. Окремі науковці, як вітчизняні, так і зарубіжні, посилаються на ст. 7 Конвенції ООН про права дитини, а саме на те, що дитина має право знати своїх батьків. На нашу думку, право дитини знати своїх батьків невідривне від права дитини на піклування з боку

батьків, яке також встановлено в зазначеній статті Конвенції. У протилежному разі – порушення таємниці усиновлення не тільки не сприяє підготовці дитини до самостійного життя, а й ускладнює піклування про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток. Тобто, якщо батьки свідомо відмовились від виконання батьківських обов'язків, дотримання таємниці усиновлення запобігатиме завданню дитині душевних страждань.

На вирішення питання про здійснення усиновлення таємно чи відкрито з боку батьків впливають мотиви усиновлення. Так, і досі залишається актуальною переважуюча за радянських часів думка про те, що мотивом усиновлення є те, що воно виступає як форма задоволення природних потреб громадян мати та виховувати дітей. Заповнюючи відсутність власних дітей, усиновлення зміцнює сім'ю бездітного подружжя, життя якого з появою прийомної дитини стає набагато яскравіше та змістовніше [5, с. 2]. А сутність породжуваних усиновленням відносин, як і відносин на кровному спорідненні, є однаковою, оскільки усиновлення створює відносини, в силу яких визнається, що усиновлені – це діти усиновлювачів, а останні – це батьки цих дітей. Ці відносини, не дивлячись на суто юридичний спосіб їх встановлення, становлять з соціальної точки зору насправді сімейно-родинні відносини (батьківські) [6, с. 4].

Останнім часом поширеним стає такий мотив усиновлення, як милосердя як з боку людей, які мають значні, так і середні статки. Таке милосердя, потребу людей в наданні допомоги тим, хто її потребує, Л.М. Міхеєва називає видом соціального піклування [7, с. 3]. Можливо, певна особа, яка потребує турботи, не має необхідного для отримання турботи власного (“внутрішнього”) ресурсу, під яким у цьому контексті розуміються не тільки матеріальні блага, а й родинні зв'язки, наявність сім'ї, а також всі інші обставини, які сприяють виживанню. При цьому автор вважає поняття “ресурси особи” в цьому випадку тотожним поняттю “блага”, а саме – нематеріальним благам. Таким чином, позитивні емоції усиновителя, викликані спілкуванням з дитиною, є спожитим благом. Отже, дитина, незважаючи на відсутність майна, може мати інший, нематеріальний ресурс – можливість викликати в інших людей корисні думки, емоції, бажання. У такому нематеріальному ресурсі дитини – запорука її виживання, і ця обставина має враховуватися правом [7, с. 31].

Усиновлення з обох названих мотивів робить усиновлених дітей такими ж близькими і дорогими для своїх прийомних батьків, як і рідних. Як правило, в першому випадку батьки бажать і вимагають дотримання таємниці усиновлення, в другому – досить часто не наполягають на цьому, а іноді й навпаки – роблять на цьому піар з метою надання прикладу для наслідування.

Інститут усиновлення містить багато правових фікцій, направлених на збереження таємниці усиновлення (запис усиновлювачів матір'ю, батьком дитини, зміну дати та місця її народження). З.В. Ромовська зазначає, що такі фікції не є результатом протиправної поведінки [8, с. 33]. А Н.М. Тарусіна відносить фіктивні конструкції інституту усиновлення до фікцій, які виконують не тільки завдання необхідної формалізації казусу, а й виключно гуманні функції [9, с. 133]. Слід погодитись з цими позиціями, а також з позицією Н.В. Летової, яка зазначає, що сутність правової фікції полягає в тому, що вона закріплює уявний, надуманий факт правової дійсності, який не має під собою реальної основи. Вона штучно зрівнює правові обставини, що містяться в законі, як нібито існуючі в реальному житті, в той час як насправді у фактичних суспільних відносинах вони інші. Сміслом застосування фікції є закріплення додаткової гарантії інтересів усиновлених дітей, статус яких в принципі не повинен відрізнятися від статусу дитини в рідній сім'ї [10, с. 60].

Зрозуміло, що смисл застосування зазначених фікцій втрачається, якщо дитина досягла такого віку та рівня розвитку, які дозволяють їй усвідомлювати свій статус та майбутній статус у разі усиновлення, або дитина втратила батьків за надзвичайних обставин – стихійного лиха, аварій тощо, коли загибель батьків ставиться під сумнів.

Не має таємно здійснюватись усиновлення дітей-громадян України усиновлювачами-іноземцями та громадянами України, які постійно проживають за кордоном. На це зверталась увага Л.М. Зілковською [11, с. 267]. І якщо право іноземців-усиновлювачів на таємницю усиновлення дитини, яка є громадянином України обмежене (ст. 285 СК України), то право громадян України, які проживають за її межами, на усиновлення дітей-громадян України нічим не обумовлюється. При цьому, як слушно зазначає Л.М. Зілковська, законодавство України не містить вимог щодо тривалості проживання громадян України за її межами – постійне, переважне або тимчасове. Слід підтримати висловлену автором думку про те, що в цьому разі має йтися про постійне проживання громадян України за її межами [11, с. 267]. Крім цього, вважаємо, що слід законодавчо заборонити здійснювати усиновлення консульським установам та дипломатичним представництвам України, оскільки це суперечить встановленому здійсненню усиновлення в судовому порядку.

Однак в будь-якому випадку, чи здійснювалось усиновлення з дотриманням таємниці, чи ні, усиновлювач має право вимагати нерозголошення інформації про усиновлення від осіб, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення. При цьому зауважимо, що міжнародні нормативно-правові акти не містять вимог щодо дотримання таємниці усиновлення.

У зв'язку з законодавчою регламентацією таємниці усиновлення на сьогодні існує мало досліджень у цій сфері. Питання про таємницю усиновлення викликає дискусії серед фахівців – як серед юристів, так і серед психологів, соціологів, педагогів. Однак фахівці неюрідичних галузей науки, як противники, так і прибічники таємниці усиновлення, посилаються на одні й ті самі проблеми, що постають і при дотримання таємниці усиновлення, і при “відкритому” усиновленні. А саме – на проблеми ідентичності особистості дитини, її адаптації у суспільстві. Відомо, що при усиновленні дітей-громадян однієї країни усиновлювачами з іншої країни, і усиновлені діти, і усиновлювачі стикаються з безліччю проблем, які складно вирішити. Практичний досвід показує, що усиновлені громадянами іншої держави діти повинні справитися з проблемами вивчення іншої мови, набуття навичок та знань, які дозволять їм прилаштуватись не тільки до сім'ї, а й до нової культури і країни. Усиновлювачі також повинні вирішити низку проблем, пов'язаних із вихованням, освітою дитини, яких не мають біологічні батьки або усиновлювачі країни походження дитини. Очевидно, що ці проблеми повинні бути предметом досліджень фахівців різних галузей науки.

У будь-якому разі усиновлення дитини має провадитись у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя, як це передбачено ч. 2 ст. 207 СК України.

Таким чином, право на таємницю усиновлення, так само як і право недоторканості приватного життя, належить як усиновлювачам, так і усиновленим особам. Право дітей знати своїх батьків належить відповідно дітям, але воно є невід'ємним від права на піклування з боку батьків. Право дитини знати своїх батьків має дотримуватись у разі, якщо батьки свідомо не виконують батьківські обов'язки з утримання, виховання та розвитку дитини.

Підсумовуючи, слід зазначити, що окреслені вище проблемні питання співвідношення права на таємницю усиновлення і права дитини знати своїх батьків зумовлюють перегляд законодавства у сфері дотримання таємниці усиновлення.

Окремого розгляду потребує питання дотримання таємниці усиновлення в зарубіжних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Зілковська Л.М.* Правове регулювання усиновлення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л.М. Зілковська. – О., 2002. – 177 с.
2. Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 р., дата підписання Україною – 21.02.1990 р., дата ратифікації – 27.02.1991 р., дата набуття чинності для України – 27.09.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
3. *Чучаев А.* Нарушение тайны усыновления / А. Чучаев, А. Рожнов // *Законность*. – 2002. – № 3. – С. 15–19.
4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. ; Т. 2 : Особлива частина. – Х. : Право, 2013. – 1040 с.
5. *Коэткина И.А.* Усыновление по советскому праву : автореф. дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.03 / И.А. Коэткина. – М., 1953. – 13 с.
6. *Кузьмичева Л.А.* Усыновление по советскому семейному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л.А. Кузьмичева. – Х., 1976. – 18 с.
7. *Михеева Л.Ю.* Опекa и попечительство : Теория и практика / Л.Ю. Михеева ; под ред. д.ю.н., профессора Р.П. Мананковой. – М. : Волтерс Клувер, 2004 – 368 с.
8. *Ромовська З.В.* Українське сімейне право : підручник / З.В. Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 500 с.
9. *Тарусина Н.Н.* Семейное право : Учебное пособие / Н.Н. Тарусина. – М. : Проспект, 2001. – 144 с.
10. *Летова Н.В.* Усыновление в Российской Федерации : Правовые проблемы / Н.В. Летова. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 256 с.
11. *Зілковська Л.М.* Питання удосконалення законодавства про усиновлення дітей-громадян України іноземцями та громадянами України, які проживають за її межами / Л.М. Зілковська // Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського. Матеріали науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2013 р.). – О. : Астропринт, 2013. – С. 266–268.

Отримано 09.04.2014